

Роман БЕРЕЗЮК,
Оксана ШИМАНСЬКА

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

З'ясовано форми прояву транснаціональної освіти в умовах розвитку глобалізованого інформаційного суспільства. Окреслені передумови формування інтернаціонального характеру робочої сили та чинники її конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці. На прикладі Центру європейських і міжнародних студій розглянуто реалізацію програми TEMPUS-TACIS, що є однією із форм реформування української системи освіти.

Ключові слова: «нова економіка», транснаціоналізація освіти, інтернаціональна робоча сила, новітні інформаційні технології, болстерінгова та детеріоративна складові трудової міграційного потоку, «вплив мізків».

Початок XXI століття ознаменований створенням глобального інформаційного суспільства, визначальними рисами якого є: розвиток новітніх інформаційних технологій, виникнення науково-технічної цивілізації, зміна економічних парадигм. Якщо в минулому визначальним був матеріально-речовий чинник виробництва, то особливістю сучасної стадії розвитку суспільства є переорієнтація на знання, які стали не лише самостійним чинником виробництва, а й головним у всій їх системі. Саме знання у вигляді інформації, що подвоюються кожне десятиліття, змінюють картину сучасного світу й у результаті їх розвитку відбувається формування нової економіки. Ряд економістів термін «нова економіка» значною мірою пов'язують із поширенням Інтернету. Хоча йому і належить пріоритетна роль у сучасному інформаційному суспільстві, але нова економіка не зводиться лише до його використання. Суттєвою її рисою є вироблення і використання нових знань, що виявляється у фундаментальних дослідженнях та їх прикладному застосуванні [8]. Наголошуючи на провідній ролі чинника знань у макроекономічному зростанні, зазначимо, що нова економіка поєднує в собі взаємодію інформаційних і комунікаційних технологій, освіти та людського капіталу, винаходів й інновацій.

Значне місце в економіці знань займає освіта, яка відіграє роль інституту надбання потрібного обсягу знань, постійного їх примноження та оновлення. На сучасному етапі йдеться не лише про пріоритети національної системи освіти, а й про її переорієнтацію та інтеграцію у систему міжнародної освіти. Інтернаціоналізація освіти на інституційному рівні передбачає впровадження міжнародного виміру в такі функції закладів освіти, як навчання, науково-дослідна робота, надання освітніх послуг [9]. В останні десятиліття XX ст. виникла потреба в осмисленні нових підходів до освітньої діяльності та посилилася тенденція до міжнародного співробітництва у галузі освіти. У ряді документів ООН, ЮНЕСКО, МОП концептуально спрогнозовані міждержавні підходи до розв'язання освітніх проблем з урахуванням тенденцій світового економічного розвитку.

Дослідженням проблем реформування системи освіти сьогодні займаються зарубіжні та українські вчені. Багато цікавих ідей з питань удосконалення національних систем освіти та їх адаптації до міжнародних вимог висловили Е. Фрайєр (Німеччина), М. Войтрен (Бельгія), Б. Хаус, Є. Ружанський (Польща), Г. Дрю, Л. Бенслі, Г. Джонс, Х. Келлен, Р. Патора, В. Куценко, О. Устенко, Є. Савельєв, Т. Оболенська, В. Косаріна, О. Сухолиткий, Г. Бакаляр, І. Савенко, О. Грішнова та ін.

Швидкоплинне ринкове середовище потребує постійної генерації нових ідей, створення новітніх технологій, що, в свою чергу, вимагає формування нового типу особистості – між-

народного спеціаліста. Зміну ролі людського фактору в новій економіці за масштабами можна порівняти, на наш погляд, з переходом від рабства до сучасної європейської демократії. Теорія людського капіталу домінувала в розвинутих країнах з початку становлення інноваційного виробництва, де були прийняті закони, спрямовані на розвиток інтелектуального потенціалу робочої сили. Так, «Закон про інвестиції в людину» (США, 1965 р.) передбачав впровадження семивідсоткової знижки на податок з прибутку підприємств, що організовували курси професійної підготовки [4: 78]. В Японії Рада з розвитку економіки в 1973 р. прийняла розгорнуту концепцію «Про інтелектуалізацію народного господарства і розвиток здібностей населення», що дало поштовх для всеохоплюючого процесу інтелектуалізації суспільної праці [6: 38]. Результатом цілеспрямованих заходів держави на початку 60-х рр. XX ст. стало скорочення чисельності некваліфікованої робочої сили в США до 5,5%, в Японії – до 5% [4: 79]. Наступним етапом формування людського капіталу можна вважати 70–80 рр. XX ст., оскільки в цей час спостерігалось інтенсивне зростання попиту на висококваліфіковану робочу силу. Якщо на початку 1960-х рр. у США середній показник освітньої підготовки населення у віці 25 років і старших становив 10,6 року, то на кінець 80-х рр. він зріс до 12,6 року [5: 35].

У наш час міжнародне співтовариство вступає у нову еру, в якій домінуючими чинниками виробництва стають знання та інформація, що приводять до виникнення нових форм бізнесу. Так, у сфері послуг – основній, якщо йдеться про розповсюдження і використання інформації, 63% послуг віднесені до інтелектуальних [8]. Тому нині Україні необхідно починати глобальну орієнтацію в напрямку радикальної зміни стратегії розвитку економіки, яка може успішно розвиватися у глобальному просторі лише за умов вироблення і використання нових знань. Більшість українських менеджерів і керівників високого рангу, які розробляють напрямки економічної політики, ще не усвідомили реальної ролі знань у виробництві. Вони не бачають у «новій економіці» того, що виробництво в сучасних умовах обходиться надто дешево. Головні зусилля витрачаються на генерацію нових ідей, пошук і розробку інформації, що визначає цінність товару для споживача. Отже, знання впливають не лише на виробництво, а й на кінцеве споживання. Більше 50% ВВП країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) створюють у таких галузях, як освіта і комунікації [8].

Відставання України у галузях, що визначають науково-технічний прогрес і, паралельно, виїзд уже підготовлених висококваліфікованих спеціалістів за кордон, ще більше відкидають її на неперестигні місця у світі. Варто зауважити, що в економіці знань зростання досягається світовим НТП, потенціал якого становить біля 90% усіх вчених світу. Отож, входження України в міжнародний ринок праці передбачає скорочення частки зайнятих некваліфікованою працею та збільшення частки працівників, діяльність яких пов'язана із сучасними інформаційними технологіями, підвищення якості робочої сили як однієї з найважливіших передумов зростання конкурентоспроможності національної робочої сили. А це, в свою чергу, зумовлює необхідність орієнтації на новий тип кваліфікованого працівника, який здатний до постійного оновлення отриманих знань і зацікавлений у систематичному підвищенні рівня своєї кваліфікації. До чинників, що характеризують конкурентоспроможність робочої сили на міжнародному ринку праці, можна віднести не тільки достатній рівень професійно-кваліфікаційної підготовки, а й здатність до сприйняття технологічних нововведень, освоєння нових універсальних спеціальностей, наявність стійкої мотивації до підвищення професійного рівня, що є основою формування інтернаціональної робочої сили. Зберігаючи свою самобутність, вона, водночас, набуває нової якості, якій притаманний елемент наднаціональності, тобто здатність адаптуватись у процесі виробництва до інонаціональних чинників. Зокрема, найманий працівник, незалежно від його місця проживання, отримує доступ до уніфікованих освітніх програм, стандартизованих (принаймні в межах континенту) програм фахової і кваліфікаційної підготовки, набуває навичок європейського та світового міжкультурного менеджменту, отримує можливість опанувати основи міжкультурної кооперації та бізнес-комунікації, не є проблемою і подолання мовних бар'єрів.

Нині на міжнародному ринку праці – високі вимоги щодо загальноосвітнього рівня, спеціальної підготовки і кваліфікації інтернаціональної робочої сили, оскільки діючі умови найму працівників підпорядковані інтересам підвищення загального рівня науковісткості світового суспільного виробництва. Якість робочої сили на міжнародному ринку праці включає харак-

теристики, що меншою мірою притаманні національній робочій силі, зокрема – знання культури міжнародного спілкування і засвоєння міжнародного суспільного досвіду. Розширення масштабів міжнародного співробітництва приводить до зростання у складі міжнародної робочої сили частки вчених у галузі природничих наук, фізики, освоєння космосу, спеціалістів з ЕОМ. Вчені-спеціалісти гуманітарних наук: журналісти, юристи, соціологи, архітектори, лікарі, як особлива категорія міжнародної робочої сили, активно працюють у міжнародних організаціях, органах управління, спільних підприємствах. Важливою рисою будь-якого міжнародного спеціаліста є вміння діяти на рівні світових стандартів і вимог. Разом із професійними знаннями, вміннями і навичками він повинен володіти здатністю швидко оцінювати зміни у політичних та соціально-економічних умовах життя окремих країн і світу в цілому. Особливості сучасного етапу «визрівання» інтернаціональної робочої сили визначені станом розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, адже сьогодні вони є найяскравішими формами прояву «нової економіки» і процесу глобалізації. Зокрема, вже нині системи OLAP (On-line Analytical Processing), MIS (Management Information System), BSC (Balanced Score Card) відкривають доступ до майже будь-якого виду інформації, з майже будь-якою швидкістю, майже у будь-якому місці планети. Новітні інформаційні технології настільки динамічно розвиваються і завойовують освітній простір, що знімають обмеження щодо кількості їх споживачів. Вони розширюють можливості надання освітніх послуг незалежно від місця праці та проживання, забезпечуючи тим самим рівність доступу до навчання і глобалізацію освітнього простору.

Інтернаціональна робоча сила вступає в етап якісної еволюції, яка тісно пов'язана з процесом глобалізації суспільного виробництва, розвитком НТП. У зв'язку з цим, багато країн, незалежно від рівня економічного розвитку, за останні роки зіткнулися з проблемою дефіциту висококваліфікованої робочої сили, який долається за рахунок активізації територіальної мобільності робочої сили, найму на тимчасовій основі спеціалістів з інших країн. Набуття робочою силою дедалі відчутніших рис інтернаціонального змісту залежить від створення світової науково-технологічної інфраструктури. Зокрема, в галузі освіти створення системи E-Education уже тепер дає змогу, не реагуючи на національні кордони, бюрократичні перепони і державні обмеження, здійснювати дистанційне навчання на основі найсучасніших освітніх технологій.

Розгортання світових і європейських інтеграційних процесів, трансформація «традиційної» економіки в «нову» активізують не лише зростання попиту на освітні послуги, а й якісно модифікують способи їх надання. Новітні освітні програми сприяють вільному обміну інформацією в системі «електронної Європи», що дозволяє отримати вигоди інформаційного суспільства в усіх сферах життєдіяльності. Тобто, потенціал мережі Інтернет є інструментом ефективної економічної політики будь-якої держави. Так, за оцінками фахівців, у 2004 р. очікується 255 млн. інтернет-споживачів у Європі, а обсяг європейської електронної комерції на кінець 2004 р. зросте до 980 млрд. дол. [7: 94]. Тенденція до зростання обсягів поширення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу стверджувати, що інтернетизація формує мегатренд XXI століття. Так, у 2000 р. серед країн-членів Європейського Союзу найвищих показників інтенсивності використання Інтернету досягли Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди. Сформована інформаційна мережа Інтернет у цих та інших країнах відкриває широкі можливості доступу до будь-яких освітніх і пізнавальних ресурсів.

Зазначимо, що тотальне використання Інтернету вносить якісні зміни у надання освітніх послуг, зокрема, завдяки розвитку дистанційної освіти. Транснаціоналізація навчання відкриває великі перспективи у наданні освітніх послуг для зайнятої частини населення, яка має змогу чергувати впродовж усього життя періоди трудової діяльності та навчання. Формами прояву транснаціональної освіти на сучасному етапі виступають:

- онлайнові та дистанційні програми освіти – програми дистанційної освіти, які передаються через мережу інтернет, супутники, комп'ютери, пошту, інші технології і для яких не існує державних кордонів;
- кампуси-філіали: кампуси, які заклад освіти відкриває в іншій країні для навчання іноземних студентів за своїми навчальними програмами;
- за ліцензією, коли заклад освіти схвалює відкриття закладу освіти в іншій державі, провайдер власних навчальних програм для студентів із місцевого населення;

- інтеграція навчальних програм, які сформував один заклад освіти, в навчальний процес іншого закладу освіти;
- партнерські угоди між закладами освіти різних країн із проведення спільних програм [7: 111].

Стратегічним напрямком розвитку сучасного європейського освітнього простору є прийняття низки програм Європейської асоціації з міжнародної освіти, а саме: ERAMUS, TEMPUS, SOCRATES, LEONARDO, які віддзеркалюють перспективні цілі інтегрованої Європи. Зокрема, програма TEMPUS–TACIS стосується розвитку та зміни існуючої системи вищої освіти в Україні й спрямована на формування та впровадження навчальної програми з підготовки фахівців і перепідготовки викладачів у галузі європейських студій. Європейські студії у більшості країн світу розуміють як вивчення і дослідження сукупності галузей у сфері економіки, політики, права, мови, літератури, історії, філософії тощо з урахуванням особливостей Європи. Іноді для їх визначення вживають термін «європеєзнавство». Практичне значення цих студій пояснюється зростанням ролі європейських країн у процесах глобалізації. Основна мета проекту «Європейські економічні студії та відносини у сфері бізнесу» полягає у запровадженні фундаментальної освіти, яка б враховувала особливості європейської економіки та законодавства Європейського Союзу. Одним із Центрів європейських і міжнародних студій (ЦЄМС) є навчально-науковий структурний підрозділ Тернопільської академії народного господарства, створений у 1999 р. До ЦЄМС (надалі Центр – прим. автора) входять: магістратура з європеєзнавства, Українсько-Нідерландський і Українсько-Німецький факультети, школа європейського та польського права. Згаданий Центр готує магістрів із міжнародної економіки, державної служби та фінансів за спеціалізаціями «європейська економіка», «світова та європейська інтеграція», «європейські фінанси». Програма призначена для студентів, які планують здійснювати майбутню трудову діяльність у міжнародних організаціях, транснаціональних компаніях, спільних підприємствах. Вона дає змогу отримати глобальне розуміння європейської економічної інтеграції, знання взаємовідносин між Європейським Союзом та іншими країнами, чітке розуміння всієї складності й багатогранності процесів, що відбуваються нині в Європі. Наданням фундаментальної освіти з детальним вивченням європейської економіки через діяльність Центру Україна реалізує свій стратегічний вибір – входження у Європейський Союз.

Таким чином, у період бурхливого розвитку глобалізованого господарства поширення новітніх інформаційно-комунікаційних та освітніх технологій створює передумови для формування комплексу таких властивостей здатності людини до праці, за якими робоча сила набуває якості наднаціональності, тобто здатності адаптуватися до вимог світового ринку праці. За таких умов суб'єкти виробничого процесу своєю кооперованою працею доповнюють один одного, формуючи якісно нову продуктивну силу об'єднаної праці. Отже, можемо констатувати, що набуття робочою силою рис інтернаціональності забезпечує матеріальну передумову здійснення сучасних трудоєміграційних процесів. Останні значною мірою впливають на склад трудових ресурсів країн-донорів і країн-реципієнтів, створюють нову ситуацію на ринках праці, вносять зміни (не завжди позитивні) у соціальне і політичне життя багатьох країн світу. Виходячи з наслідків процесу трудової еміграції (для країн-донорів), у структурі трудоєміграційного потоку можна виділити болстерінгову (з англ. *bolster* – підтримувати) та детеріоративну (з англ. *deteriorate* – погіршувати) частини. Зокрема, болстерінгова частина – це така складова еміграційного потоку, яка або не впливає на економічний стан країни-експортера робочої сили, або навіть поліпшує його і є позитивним аспектом характеристики процесу трудової еміграції. Еміграція некваліфікованих робітників досить плідна для країни-донора, оскільки дає змогу, по-перше, знизити рівень безробіття і зменшити пов'язані з ним витрати. Крім цього, частина емігрантів отримує за кордоном освіту, професійну підготовку, досвід роботи, що є також позитивним для країни-донора. Спостерігається зростання рівня кваліфікації робітників, які виїжджають в інші країни з метою працевлаштування, оскільки за кордоном мігранти освоюють сучасніші технології, передові стандарти трудової дисципліни й організації виробництва. У випадку реалізації ці обставини сприяють підвищенню цінності й економічної ефективності трудового потенціалу країн-донорів і в кінцевому результаті впливають на процес їх подальшого соціально-економічного розвитку.

Детеріоративна частина еміграційного потоку несприятливо впливає на економічний розвиток країни-експортера робочої сили. Суть її в тому, що у країні, яка експортує робочу силу, погіршується ситуація на ринку праці або знижується її інтелектуальний потенціал.

За умов економічного спаду, що супроводжується зниженням інноваційної активності, виникає надлишкова пропозиція на ринках науково-технічної праці. Вона пов'язана із втраченою можливістю проведення передових наукових досліджень, нерегулярністю виплат та низьким рівнем заробітної плати у сфері науково-дослідного сектору. Рівень оплати праці не узгоджується зі складністю виконуваної роботи і кваліфікаційними характеристиками кадрів у цій галузі. У зв'язку з цим відбувається зовнішня міграція висококваліфікованих спеціалістів, які всередині країни не можуть використати свій інтелектуальний потенціал через відсутність фінансування наукових розробок, умов для їх творчої і професійної реалізації, а також через погіршення соціально-економічних умов життя. Така еміграція в науковій літературі отримала назву «відплив мізків». Вона призводить до зниження технологічного потенціалу країни-експортера робочої сили, спаду її культурного та загально-наукового рівня. Нині, коли саме інтелект і знання стали головними складовими продуктивних сил суспільства й визначають рівень розвитку виробництва, національну безпеку, безповоротна втрата цього інтелекту веде до стагнації спочатку науки та виробництва, потім освіти і культури, а пізніше – всієї нації і держави. Водночас національна економіка країни-експортера робочої сили втрачає наймобільнішу і, як правило, найконкурентоспроможнішу частину працездатного населення. За кордон з метою працевлаштування виїжджають здебільшого молоді люди з досить високим рівнем освіти. Внаслідок цього відбувається зміна структури трудових ресурсів. Негативні наслідки трудової еміграції виявляються також у тому, що країна-експортер робочої сили несе додаткові витрати на підготовку нових спеціалістів для власного ринку праці, в той час, як багато вчених та спеціалістів не змогли знайти застосування своїй праці за кордоном відповідно до професії і тому вимушені виконувати ті види робіт, що вимагають менших знань, умінь та навичок.

Зазначимо, що «відплив мізків» – характерна риса сучасного «вибухового» трудовіміграційного процесу з України. Так, за підрахунками О. А. Гришнєвої, витрати бюджетних коштів на підготовку кандидата наук становлять 18 588 грн., доктора – 32 788 грн. [2: 18]. Це, звичайно, значні втрати, якщо взяти до уваги той факт, що за 1999–2001 рр. з України емігрувало 700 кандидатів та докторів наук, в основному молоді вчені до 40 років [3]. Для забезпечення сталого економічного розвитку України, її адаптації до «нової економіки» ринок праці вимагатиме саме цієї частини еміграційного потоку. Одним із важелів стримування детеріоративної частини еміграційного потоку є, на наш погляд, запровадження системи платності з боку іноземних фірм, які запрошують українських емігрантів для працевлаштування. У даному випадку розмір оплати повинен включати величину людського капіталу, обчислену на основі врахування терміну трудової діяльності (до моменту досягнення особою пенсійного віку), щорічного доходу особи, яка емігрує, дисконтуючи його за показником процентної ставки за кредитами.

Отже, не може бути однакового підходу до управління всіма компонентами трудовіміграційного потоку, оскільки він включає як болстерінгову, так і детеріоративну частини. Необхідно сприяти виїзду тих категорій трудовімігрантів, які не користуються попитом на вітчизняному ринку праці й становлять болстерінгову частину трудовіміграційного потоку. Разом з тим, слід обмежувати виїзд працівників із тих галузей економіки, де є попит на робочу силу, і регулювати вплив у небажаних масштабах представників дефіцитних професій, які становлять детеріоративну частину трудовіміграційного потоку.

Література

1. Гленн Р. Джонс. Как перебросить мост от сложных проблем транснационального образования к аккредитации // Высшее образование в Европе. – Т. XXVII. – 2001. – № 1.
2. Гришнєва О. А. Формування людського капіталу в системі освіти і професійної підготовки: Автореф. дис. ... доктора економічних наук: 08.09.01 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К.: 2002. – 36 с.
3. За кордон виїжджають молоді вчені // Свобода. – 2001. – 24 квіт.
4. Иванов Н. Внутрифирменная подготовка кадров в экономически развитых странах // Управление персоналом. – Вып. № 9. – М., 1999. – С. 77–85.

5. Кузнєцова О. Сучасні тенденції підготовки фахівців із вищою освітою // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 4. – С. 35–39.
6. Нагая Т. Отношения между наемными работниками и администрацией. Факты о Японии. – Токио, 1991.
7. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни. – Львів: Вид. Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 338 с.
8. Савельев Е., Куриляк В. Новая экономика: мода или единственный шанс для новой страны // Зеркало недели. – 2002. – 29 марта. – С.11.
9. Knight. J «Internationalization of Higher Education: A Conceptual Framework»: in, Knight. J., and Wit. H. de Internationalization of Higher Education in Asia-Pacific Countries. Amsterdam: European Association for International Education, 1997.
10. L'education au XXI siecle: L'education pour tous toute au long de la vie // Futuribles. – P., 2000. – № 250. – P. 5-21.

Редакція отримала матеріал 1 серпня 2003 р.